

Gulyás Judit

„ha tudtam volna, hogy ilyen édes a véred...”:

Térdszéli Katica útja a pesti sajtótól

a nagyszalontai folklórgyűjteményen át

a nemzeti gyerekirodalomig¹

1924-ben jelent meg *Térdszéli Katica* címmel a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* nagyszalontai folklórt bemutató kötetében egy mese, amely a 20. század folyamán az egyik legismertebb magyar népmesévé vált. A dolgozatban e novellamese európai és magyar hagyományozásának történetét áttekintve azt próbálom meg bemutatni, hogy milyen módjai lehettek a meseszövegek terjedésének a 19–20. században a kéziratossá és a nyomtatott írásbeliség, valamint a szóbeliség közegében; e mediális feltételek mellett miként olvashatók egyes variánsok irodalomként, gyerekirodalomként, a helyi szájhagyományt dokumentáló népköltési szövegeként, vagy éppen a nemzeti folklór reprezentánsaként, és hogyan válhat egy mesetípus egy bizonyos változata az írásbeliség közvetítésével normatívvá, amely idővel elfedi a többi variánst, a változatképződés folyamatát és az adott meseszöveg mögötti hagyományláncolatot.

***The Punished Seducer:*
a mesetípus az európai hagyományban**

A dolgozat tárgyát képező mesetípus a Hans-Jörg Uther szerkesztette nemzetközi mesekatalógus a megbüntetett csábító (*The Punished Seducer*) címen tartja számon (ATU 883B). A nemzetközi variánsok alapján a mesetípus cselekménymenete a következőképpen épül fel: a mese egy eltávozással

---

¹ A dolgozat az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

kezdődik, az apa (általában egy kereskedő) hagyja el otthonát, három lányának pedig valamilyen mágikus tárgyat (gyűrűt, virágot) ad át, amelyek funkciója az, hogy jelezzék, megőrizték-e a lányok szüzességüket atyjuk távollétében. Miután az apa elutazik, egy vagy több ifjú (lovag, királyfi) álruhában vagy egyéb más módon elcsábítja a két idősebbik lányt. Húguk viszont ellenáll a csábításnak, sőt, kínos helyzetbe hozza/megtréfálja a csábítót. Miután nővéreinek megszületnek gyermekei, a legkisebb lány koldusnak álcázva magát elviszi az újszülött babákat a királyfiak (vagyis az apák) kastélyába. Amikor a kereskedő hazatér újtjáról és felfogja, mi történt, meg akarja ölni két idősebbik lányát, ám amikor a csábítók úgy nyilatkoznak, hogy feleségül veszik lányait, végül is felhagy tervével. A királyfi, aki a legkisebb lányt akarja magának, elhatározza, hogy megöli feleségét a lakodalmor éjszakáján. A lány egy élelnagyságú, cukorból készült babát helyez a maga helyére a nászágyba. A férj kardjával beleszúr a babába, s amikor megízleli a kifróccsenő „vér” révén felesége „edességét”, megbánja tettét. A lány ekkor előkerül, a felek megbékélnek egymással.²

Ez a mesetípus viszonylag korlátozott elterjedésű: finn, finn-svéd, lett, litván, vepsze, karéliei, svéd, norvég, dán, feröeri, izlandi, francia, spanyol, portugál, olasz, magyar, cseh, szlovák, orosz, ukrán, cigány, török, jemeni, egyiptomi, marokkói, spanyol-amerikai, brazil változatait jegyezték fel. Mint e listából látható, Európában elsősorban az északi országokban, továbbá a Földközi-tenger mentén, illetve Közép-Kelet-Európában volt ismert. A legtöbb változatot Franciaországban, Portugáliában és magyar nyelvterületen jegyezték fel (Uther 2004 I.: 507–508, Shojai Kawan 2010: 1428–1429).

² „*The Punished Seducer*. Before going on a journey, a man (merchant) locks up his three daughters, and gives each of them a magic object (ring, flowers) that will indicate if they are unchaste. A prince (knight, three young men) enters the girls' room secretly (disguised as merchant) and seduces the two elder ones. The clever youngest sister resists his attempt at seduction, and teases the prince. When her sisters have given birth, she disguises herself as a beggar and carries the newborn children to the princes' castle (to their fathers). When the merchant comes home and realizes what has happened, he intends to kill the two sisters. (But when the princes agree to marry his daughters he abandons his plan.) The prince who wants to marry his youngest daughter plans to kill her on her wedding night. She puts a sugar doll in her place. He cuts the doll with his sword, and when he tastes the »blood« he realizes »the sweetness« of his wife and regrets his deed. (The girl shows up and they are reconciled with one another.) Cf. Types 879, 884.” Uther 2004 I.: 507.

A mese műfaját tekintve novellamese; ezen belül a hűség és az ártatlanság bizonyításáról szóló novellamesék tematikus csoportjába sorolható.³ Ezekben a mesékben a (csábító, ám visszautasított) férfi frusztrációból, vagy azért, hogy egy fogadást megnyerjen, rossz hírbe hoz (hűtlennek, szexuálisan kicsapongónak, erkölcsellenesnek bélyegezve) egy nőt, vagy pedig valamilyen oknál fogva a férj kívánja tesztelni felesége hűségét, akire emiatt szenvedések hosszú sora (stigmatizáció, izoláció) vár, mígnem hűsége és ártatlansága kiderül. Egy viszonylag ismertebb példája az Imogen megpróbáltatásait nyomon kísérő *Cymbeline* alapjául szolgáló történet (*The Wager on The Wife's Chastity*, ATU 882), de ehhez a tematikus csoporthoz sorolható a *Velencei kalmárból* ismert, egy font hús mint a kölcsön ellentételezése-epizódra épülő elbeszélés (ebben a mesetípusban ugyanis az adósnak egy nő elcsábításához/megvásárlásához van szüksége a pénzre; *A Pound of Flesh*, ATU 890), a férje fogadása miatt elképesztő lelki kínoknak és szenvedésnek kitett, alázatos és hűséges feleség, Griselda (*Canterbury Tales*ben és *Dekameron*ban egyaránt olvasható) története (ATU 887), vagy a Pyramus és Thisbe szerelméről szóló, Ovidius *Metamorphoses*étől a *Szentivánéji álomig* felbukkanó, emellett ponyván, balladai formában is népszerű történet (ATU 899A).⁴

A *Punished Seducer*-mesetípus egyik legkorábbi európai változata Giambattista Basile 17. századi nápolyi gyűjteményében (*Lo cunto de li cunti overo lo trattenemiento de peccerille*, 1634–1636) olvasható, *Sapia Liccarda* címen (Basile 2014: 260–265). A harmadik nap negyedik meseje teljesen megfelel a fenti szűzévázlatnak: itt egy dúsgazdag kereskedő három szép leánya (Bella, Cenzolla és Sapia Liccarda), illetve a kereskedő házával szemközt lévő palotában élő három királyfi (Ceccariello, Grazullo és Tore) viszonyáról szól az elbeszélés. Miután a két idősebbik

³ *Proofs of Fidelity and Innocence*, ATU 880–899, Uther 2004 I.: 502–523.

⁴ Stith Thompson, a nemzetközi mesekatalógus és motívumindex szerkesztője e tematikus csoport egyes mesetípusai (pl. a szóbanforgó 883B típus) esetében olyannyira erősnek találta az irodalmi hagyomány befolyását, hogy nem is tartotta igazán népmeséknek őket. „The other tales of this group belong so definitely to the literary tradition and their appearance in folklore is so restricted that they can hardly be thought of as folktales at all. For some reason the only peoples who have admitted such stories into their oral repertoires are the Finns, the Lithuanians, and the Russians. For these other tales, see The Man Boasts of His Wife (Type 880); Oft-Proved Fidelity (Type 881); The Innocent Slandered Maiden (Type 883A); The Punished Seducer (Type 883B); The Forgotten Fiancée (Type 884); and The Faithful Wife (Type 888).” Thompson 1946: 110.

lány teherbe esik, előbb a király kenyeréért küldik el hógukat, majd a király kertjében lévő körtéért, végül pedig immár megszületett kisbabáikat küldik el az álruhás Sapiával a királyfiakhoz. Ezenközben a Sapiát ostromló Tore minden egyes alkalommal megpróbálja erőszakkal elkapni a lányt („rávetette volna magát Sapia Liccardára”; „felpaprikázva lesben állt, azon melegében rávetette magát”; „a mancsát rátegye a lányra”), de az megszégyenítve őt, túljár az eszén. Végül azonban sor kerül Tore és Sapia házasságkötésére és a cukorbaba-jelenetre, amely Király Kinga Júlia fordításában így zajlik:

„[Sapia Liccarda] cukormasszából egy szépséges szobrot fabrikált, majd egy ruháskosárba rakta, s ráhajított néhány ruhát. Aztán [...] átöltözés ürügyén a szobájába vitette a kosarat, a cukorszobrot a dunyha alá suvasztotta, ő maga pedig megbújt a függöny mögött, hogy kivárja a dolgok végkimenetelét.

Valamivel később, mikor ütött az óra, és az ifjú párok elvonultak, Tore is bebotorkált a szobába, megállt a nászágya fejénél, s abban a hitben, hogy Sapia fekszik ott összekucorodva, ekképpen szólt:

– Most végre meglakolsz, szuka, meglakolsz minden egyes bűnödért! Most végre megtanulod, mekkora a hangya, ha az elefánthoz méri magát! Egyenként fogsz megfizetni minden tettedért! Hadd emlékeztesselek hát a gyapjűfésűre, az elhurcolt létrára, hadd juttassam eszedbe az összes vétkeidet!

Ezeket mondotta, s avval előkapta törét, majd át meg átdöfte a szobrot több helyütt, de mert a megtorlást még mindig kevésnek találta, imígyen folytatta a beszélyt:

– És most hadd kóstolom meg a véredet!

Azzal kihúzta a kést a szobor melléből, és nyalogatni kezdte nagy hevesen, az édes íz elbódította, s ugyanúgy hatott rá a pézsmailat is.

Ettől aztán elszállt a haragja, s büntetni akarván önmagát, amiért megkéselt egy ily illatos-édes leányt, zokogni kezdett, dühét gyalázta [...]” (Basile 2014: 264.)

A hősnő Basile szövegében beszélő nevet visel, hiszen a *Sapia* név jelentése „eszes”. Kézenfekvőnek tűnik az összefüggés a mesetípus számos magyar változatában megfigyelhető *Zsófi* (*Sophia*, ’bölcesség’) névvel. Christine Shojaei Kawan szerint ez a tündérmesei elemeket tartalmazó

novellamese azt példázza, hogy egy éles eszű lány a férfiak ellenőrzése alatt tartott világban – ahol a társadalomban kettős mérce érvényesül – hogyan képes sikerre jutni: kivágni magát a veszélyes helyzetekből, megőrizni tisztességét (testi integritását), végezetül pedig előnyös házasságot kötni: nemcsak férje magasabb társadalmi állásából részesülve, hanem a férfi elismerését és tiszteletét is kiváltva (Shojaei Kawan 2010).

Ehhez hozzátehetjük, hogy Basile változatában a két idősebb lánynak és a két királyfinak az atya parancsa megtestesítette erkölcsi normákat felrúgó, házasságon kívüli szexuális kapcsolata, a szüzesség elvesztése végső soron a felek akaratával egyezően történik (a két királyfi nem kényszeríti erre a lányokat), s nem is kerül sor a morális kód megszegése miatti büntetésre sem, bár az atya kezdetben törekszik erre, a királyfiak ugyanis boldogan fogadják a Sapia által ágyukra csempészett kisbabákat, és készek feleségül venni a két nővért. A házasságon kívüli szexualitás tehát alapjában véve e mesei világban a kisebbik probléma: Sapia ellenállása, az őt egyre agresszívebben ostromló (és itt az *ostrom* szó militáns jelentéstartománya nem véletlen kifejezés) férfi elhárítása, nevetségessé tétele viszont úgy tűnik, már olyan vétségként értelmeződik, amelynek ebben a mesei univerzumban halál lenne a következménye, hogyha nem következne be az édes vér megízlelését követő bűnbánat után a lány és a férfi viszonyának gyökeres megváltozása.

Hat évtizeddel Basile posztumusz közzétett meséje után a francia arisztokrácia 17. század végi tündérmeseíráshoz kapcsolódóan jelent meg 1696-ban, Marie-Jeanne L’Héritier de Villandon *L’adroite Princesse ou les aventures de Finette* című elbeszélése (*Œuvres meslées*, 1696: 229–298).⁵ A megfontolt és ügyes királylány kalandjairól szóló mese Basile lendületes, pimasz és alapvetően általános happy enddel végződő meséjéhez képest szigorúbban bírálja el a negatív karakterek sorsát: a két, lusta és fecsegő idősebb nővér (Nonchalante és Babillarde) valamint a csábító, erőszakos és manipulatív királyfi (Riche-Cautèle) osztályrésze a halál lesz, s az egész szöveg egyfajta morális iránymutatóként működik. Ebben a mesében a három királylányt apjuk távolléte idejére egy toronyba zárja, ahol az erényes és példamutató magaviseletű, szorgalmas és intelligens Finette feltalálja magát (például fon, zenél

⁵ Bibliothèque Nationale de France: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62376r?rk=64378;0> (Letöltve: 2022. november 29.)

vagy olvas), míg két nővére unalomba és önsajnálamba merül. Apjuk egy tündérrel három üvegguzsalyt készített, ezek eltörése jelzi, ha valamilyen lány szüzi erényén folt esik. A szomszéd király fia alamizsnáért könnyörgő szegény asszonynak öltözve bejut a várba, a két idősebb lány házasság ígéretével teherbe ejti, ám amikor hűgukra, Finette-re akarja rátörni az ajtót, az kalapáccsal védekezik, majd pedig úgy tesz, mintha készen állna vele háltni, de amikor a férfi bemászik az ágyba, beleszakad a pöcegödörbe. Ezután a királyfi újra megpróbálja elkapni Finette-et, egy szöges hordóba zárni s a dombról legurítani, de Finette ráveszi a cserére, ő megmenekül, s a királyfi török össze. Közben Finette nővérei megszülik gyermekeiket, akiket Finette magával visz a nagybeteg Riche-Cautéle atyjának palotájába, ahová orvostudományokban jártas lovagként jut be. Riche-Cautéle a babákat meglátva végzetes dührohagmot kap, de kiszenvedése előtt megesketi őt szerető naiv öccsét, hogy előbb elveszi feleségül, majd megöli Finette-et. Amikor a három királylány atya hazatér és meglátja, hogy a három üvegguzsalyból kettő eltört, haragjában a két megeseett lányát elküldi a tündérhez, aki halálra dolgoztatja őket. Finette és Riche-Cautéle jólelkű és engedelmes öccse (Bel-à-Voir) összeházasodnak, ám Finette, sejtven, hogy férjének rejtett szándékai lehetnek, egy szalmabábut készít, s ezt teszi a maga helyére a nászi ágyba. Bel-à-Voir (fivérének tett ígéretét teljesítve) le is szúrja feleségét, vagyis a szalmabábut, majd pedig szembesülve azzal, hogy gyilkossá lett, a lelkiismeret-furdalástól marcangolva saját magát is meg akarja ölni, ám Finette megakadályozza az öngyilkosságot, majd pedig egyetértésben boldogan élnek tovább.

Christine Shojaei Kawan összegzése szerint a szájhagyományból lejegyzett változatokból hiányzik a Basile meséjében megfigyelhető három csábító alakja (ehelyett egyetlen csábító van, aki megegyezik a leendő férjjel), ám ugyanígy hiányzik a férfi alakjának megkettőzése is (a két fivér), ami viszont Mlle L'Héritier meséjének egy jellegzetes megoldása. Ugyanakkor Mlle L'Héritier meséjének hatása tükröződik a szájhagyományból feljegyzett változatok használatá mesei nevekben, illetve bizonyos motívumokban/epizódokban, így például: a szüzességet üvegből készített tárgyak jelzik, a csábító az árnyékszékre esik, a szögekkel kiverett hordó mint a hősnő megbüntetésének potenciális eszköze, az orvosi álruha, illetve a szalmabábu (a Basile meséjében szereplő cukorbaba helyett).

A mesetípus a magyar hagyományban 1915-ig

A *Magyar népmesekatalógus* e mesetípusnak (Az okos Zsófi, AaTh 883B) 12+4 változatát tartja számon a 19. század közepétől 1969-ig terjedő időszakban. A típus szüzséjét a katalógus a következőképpen foglalja össze:

„Király lányait magára hagyva eltávozik otthonról. Egyedül maradt lányai közül annak engedi, hogy férjhez menjen, aki nem esik szegyenbe. Szomszéd ifju a lányoknak udvarol. Idősebb nővérek szegyenbe esnek. A legkisebb lány árnyékszékbe buktatja a fiut. Betegséget színlelő, az udvarlóval szövetkezett nővérek két izben csak cinkosuk ételétől/borától gyógyulnának meg. A legkisebb lány álruhában csen az ételből/italból, maradékot kiborítja, ottjártáról írást hagy. Hugukat szegyenbe ejteni kívánó nővérek harmadszor udvarlójuk körtéjétől/almájától gyógyulnának meg. A legkisebb lány a gyümölcsös kertben a számára készített csapdában az udvarlót fogja meg, míg ő üzenetet hátra hagyva távozik a gyümölcscsel. A megbetegedett udvarló orvost hivat vő. AaTh 1538. Az orvosnak öltözött legkisebb lány még betegebbé teszi őt. A hazatért király a bosszút esküdött udvarlónak adja a legkisebb lányát; az idősebbiket megbünteti. A királylányt megölni készülő udvarlót a lány maga helyett ágyba fektetett cukorbabával becsapja vő. AaTh 879 IV. Az ágy alól előkerülő élő lány a tettét megbánó udvarlóval kibékül. Feleségül megy hozzá” (MNK 1984: 192–195, vő. Berze Nagy 1957, II.: 197–201).

E fejezetben bemutatom a 883B mesetípus első világháborúig (vagyis a Szendrey Zsigmond irányításával és a Kisfaludy Társaság támogatásával megvalósult nagyszalontai folklórgyűjtés idejéig) feljegyzett, kéziratban maradt, illetve publikált magyar változatait. Mindegyik variáns szüzséjét ismertetem, ami talán megterhelő lehet az olvasó számára, de megítélésem szerint csak ily módon rajzolódhatnak ki a mesetípushoz sorolható variánsok hasonlóságai és eltérései, így kaphatunk képet a variálódás folyamatáról, a stabil és a változó elemek kombinációjáról, összességében tehát arról a szöveghagyományról, amely megelőzte azt a nagyszalontai variánst, amely azután a mesetípus domináns szövegváltozataként tudott funkcionálni a 20. század folyamán.

Marie-Jeanne L’Héritier de Villandon francia változatának megjelenése után száz évvel, 1797 körül Virág Pál, a debreceni református kollégium diákja *Mesék* című feljegyzésében különféle elbeszélések címét, rövid leírását sorolta fel egy kéziratában. Az első helyen ezek közül az *Okos*

Sophi cím áll, ami talán erre a novellamesére utal (Bernáth 1902: 295). A 18. századból alig ismerünk magyar nyelvű meseszövegeket, különösen nem novella- vagy tündérmeséket, így már maga ez a cím is megkülönböztetett jelentőségű a korabeli magyar meseismeretre vonatkozóan. A mesetípus változatainak első magyar nyelvű, a szájhagyományt dokumentáló lejegyzései az 1850/1860-as évekből származnak. Ezek a Kriza János székelyföldi népköltési gyűjteményéből, Kazinczy Gábor borsodi mesegyűjtéséből, illetve Ipolyi Arnold országos népköltési gyűjtéséből származó korai magyar változatok a 19–20. század folyamán kéziratban maradtak, nem jelentek meg (tehát a további szájhagyományozást nem befolyásolták). Az alábbiakban a lejegyzés időrendjében ismertetem a jelenleg ismert magyar variánsokat.

1. Ipolyi Arnold országos gyűjtőhálózatának tagjaként Wéber Károly gimnazista (Csaplár Benedek szegedi piarista tanár tanítványa) gyűjtött egy rövid mesét Szegeden, 1854 és 1858 között. Ebben zöldülő/elhervadó koszorú, illetve éneklő/elnémuló kanári jelzi a háborúba vonuló apa számára, ha lányai elvesztenék szüzességüket. A legfiatalabb lány, az „okos Zsófi” együttválás helyett a szemégtödörbe ugratja a királyfit. Zsófit elcsábított nővérei borért, ételért és a király udvarába körtéért küldik. Zsófi megszerzi ezeket, a maradékot kiönti, feldönti, összetapossa. A hazatérő apa lefejezteti a két idősebb, székenbe esett lányát. A királyfi feleségül veszi Zsófit, de idővel megunja. Zsófi bábút tesz az ágyba, melynek szíve helyére cukorral édesített, vérrel töltött marhahólyagot helyez. Ő maga egy Szűz Mária-kép mögé bújlik. Amikor a gyilkos férj nyelvére fröccsen az édes vér, sajnálkozni kezd. Szűz Mária képe mögül kiszólva, őt meg személyesítve Okos Zsófi megkérdezi a királyfit, hogy feltámadjon-e. Az igenlő válasza kiküldi a királyfit a szobából, Zsófi magára veszi a bábú véres ruháját, befekszik az ágyba, s a visszaérkező királyfival boldogan éltek a továbbiakban (Ipolyi 2006: 586–587).

2. Kéziratban maradt az a Kriza Jánoshoz küldött (székelyföldi) mese is,⁶ amelyben a háborúba induló király egy magas kápolnát épít hét lányának, hogy azok nehogy székenbe kerüljenek, ahol szoros katonai őrizet mellett tartják a hajadonokat. A szomszéd Leskődi (a lányok után leskelődő) király azonban koldusasszonynak öltözve kötélén húztatja fel magát

⁶ *Kriza Jánoshoz küldött népmesék I.* MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 38r–41v.

a lányokhoz, akiknek jövendőt mond. Mindegyik lánnyal egy-egy éjszakát és napot tölt, melynek eredményeként hat lány esik teherbe, a legkisebb lányt, Dixitet kivéve, aki inkább bezárja Lesködi királyt az árnyékszékbe, ahol a király nyolc napot tölt el, mire kiszabadítják. A hat nővér Lesködi király kezére akarja adni hűgukat, ezért aranykörtéért küldik a király kertjébe kétszer is. Bár a király lesben áll, Dixitet először nem tudja elkapni: a lány a körtéket elviszi, s a fára írja fel, hogy ott járt. Másodjára a király agyon akarja lőni a kertjében, Dixit azonban meggyőzi arról, hogy ez helytelen eljárás lenne: „Nem nagy ügyesség egy férjfiúnak egy erőtlen leánnyal így bánni.” Erre a király szolgáljaival csipkebokorból készült seprűket és egy pellengért hozat. Dixit azt mondja, nem tudja, hogyan kell belebújni a pellengérbe, a király megmutatja neki, mire a lány bezárja, majd jól elveri a férfit a szúrós vesszőkkel. A pellengéren a cselédek olvashatják a feliratot: „Dixit verte meg a királyt.” A megbetegedett királyhoz áruhában orvosként érkezik meg Dixit: előbb bivalybőrbe húzatja a királyt, felírja, hogy itt járt, hogy ő volt a hóhér és az orvos is, majd másodjára újfent orvosnak öltözve pálinkába áztatja a király testét. A felgyógyult király báljára a hat nővér elküldi Dixitet édes és savanyú ételért és borért. Dixit koldusnak öltözve előbb kijátssza a szakácsot és a csaplárost, majd teletölti fazekait, kancsóját, és távozik, de előbb még felírja nevét a konyhában. A hat nővér közben megszüli gyermekeit, Lesködi király kereszteltetés céljából értük küldet, Dixit azonban tudja, hogy a király valójában megöletni akarja a gyerekeket, ezért a babákat kicseréli, az értük küldött katonákat rászedi. Lesködi király végül feleségül kéri Dixitet, aki beleegyezik ebbe, miközben a szakácsot kéri meg, hogy készítsen szarvasbőrből egy akkora bábút, mint ő maga, s azt fekteti az ágyába. A király kardjával leszúrja a bábút éjszaka. Elcsodálkozik, amikor reggel Dixit megjelenik. A király ekkor elmélázik azon, hogy talán a feneketlen tóba kellene dobni a lányt, ám fennhangon inkább megígéri neki, hogy nem bántja ezután. A kézirat itt ér véget; a mese befejezetlennek tűnik; a lány latin neve a hősnő és/vagy az elbeszélő műveltségére egyaránt utalhat.

3. Szintén kéziratban maradt az a Borsod megyei Velezdre lokalizált, *Az üvegvári három leány* című mese, melyet Beke József tanító jegyzett le Kazinczy Gábor népmesegyűjtése keretében az 1860-as évek elején.⁷

⁷ Beke József: *Mesék*. MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 364. 28r–33r. Kazinczy Gábor mesegyűjtéséről és Beke József szerepéről lásd Domokos 2015: 172–190.

Ennek igen hosszú bevezető epizódja után a tulajdonképpeni cselekmény a gazdag király atya távozásával indul, aki távolléte idejére három leánygyermekét egy-egy szobalány, valamint fejenként egy griffmadár és egy virág társaságában három évre egy üvegvárba zárja, amíg ő háborúba vonul. A virágok addig virágoznak, a madarak addig énekelnek, amíg a lányok megőrzik ártatlanságukat. Egy királyfi felkeresi az üvegvárat, megvesztegeti a szobalányokat, ő maga is szobalánynak öltözik, majd éjszaka együtt hál a két idősebb lánnyal. A legkisebb lány, Endrella azonban túljár a királyfi eszén, s a szobájába belépő férfi egy mély üregbe esik. Az idősebb nővérek virágja közben elhervad, madara elnémul, s a továbbiakban azon mesterkednek, hogy hűgük is elveszítse szüüzességét. A legidősebb nővér betegnek tetteteti magát, három aranyalmáért küldi Endrellát a király kertjébe, ahol a király már várja a lányt. Endrella kertésznek öltözve túljár az eszén, elhozza az aranyalmákat, a többit lerázza, a fát összetöri, s egy üzenetet hagy maga után: „Itt volt Endrella.” Ugyanez a forgatókönyv ismétlődik a továbbiakban (betegnek tettetés, aszúborért küldetés, bodnárinasnak öltözés, a királyi ebéd összes fogásából egy adag megszerzése, szobalánynak öltözés). Amikor egyetlen szem aranyzámocát kell elhoznia a király kertjéből, Endrella saját ruhájában megy a kertbe, ahol elfogják, s a király vasszegekkel kivert szekérben akarja a mélységbe taszítani. Endrella rábírja, hogy cseréljenek helyet, így a királyfi zuhan le. Bár túléli, de nagyon megbetegszik, Endrella orvosnak öltözve meglátogatja. A lány úgy dönt, meggyógyítja a királyfit. Amikor elmegy, egy cédulát tesz a királyfi párnája alá: „Itt volt Endrella, a te meggyógyítód.” Amikor Endrella atyja hazatér, megszemléli a virágokat, majd a két idősebbik lányát lefejezteti. Endrellát a szomszéd királyfihoz adja feleségül. Endrella sejti, hogy leendő férje bosszút akar állni, ezért esküvői ruhába öltöztetett, vérrel teli viaszbabát tesz az ágyba a maga helyére. A férj beszúrja kardját, Endrella az ágy alól felsóhajt: „én neked életet adtam te nekem halált”. A férj megbánja, amit tett, Endrella előjön, kibékülnek.

4. A Kisfaludy Társasághoz került, szintén a 19. század derekáról származó kéziratos népmesegyűjtemény része az a mese is, amely hasonlóképpen Kazinczy Gábor gyűjtésének köszönhetően maradt fenn. Ebben egy király levelet kap, mely miatt el kell utaznia, három lányát őrizet mellett bezárva hagyja. A három lány egy-egy koszorút kap, melyek tisztaságukat jelzik. Egy királyfi koldusnak öltözve kijátssza a strázsát, azt mondja, csak alamizsnáért megy. Együtt hál a két idősebb királylánnyal.

A legkisebb az árnyékszék fölé úgy veti az ágyat, hogy csak egy-egy mazdag tartja a szélén az ágyneműt, s a királyfi beleszik. A terhes nővérek levesért/borért/dinnyéért/körtéért küldik hűgukat a királyhoz. A lány szakács/pincér-kulcsár/kertészruhába öltözve elhossa a megkívánt ételket-italokat, s írásat hagy maga után: „Kivagyok én vagyok nemes contes vagyok, megcsaltam a királyt.”⁸ A negyedik alkalommal, amikor körtéért megy, a királyfi elfogja, felviszi egy hegytetőre, s ott azt akarja, hogy bújjon egy hegyes szögekkel teli hordóba: a lány megkéri a királyfit, mutassa meg neki, hogyan kell, majd amikor a királyfi belebújjik a hordóba, lelöki a hegyről. A királyfi a sebesülésektől szenvedve orvosokat hívat, a lány doktornak öltözik, hintóval érkezik, oltatlan meszet, örölt sót, majd egy kiszagatott dunyhából tollpelyheket rendel a sebekre tetetni, végül a királyfit édes tejben kell fürösztetni, hogy életre térjen. A lányok atyja hazatér, s a királyfi megkéri tőle legkisebb lánya kezét, azzal a szándékkal, hogy így elpusztíthatja. A lány életnagyságú mézes bábút készített, azt helyezi az ágyba, ő maga a Mária-kép mögé bújjik. Amikor a királyfi éjszaka belevág a bábuba, megfog belőle egy darabot, megkóstolja, és felsóhajt: „oh szívem szép szerelmem még a húsdod is milyen édes, csak még egyszer támadhatnál fel, soha sem bántanálak többé.” A lány a Mária-kép mögül megesketi, hogy valóban nem fogja őt bántani, majd kiküldi a szobából. Amikor a férj visszatér, már felesége fekszik az ágyban; boldogan élnek tovább.⁹

A kéziratban maradt, tehát korlátozott nyilvánosságú variánsok után a mesetípus a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben – jelenlegi ismereteink és forrásaink szerint – az 1860-as évektől bukkant fel.

5. Merényi László 1861-ben megjelent *Eredeti népmesék* című gyűjteményében *A csodaszörny* című mesében (amely alapvetően a szépség és a szörnyeteg-mesetípus egy változata; Merényi 1861: 102–125) szerepel az az epizód, hogy az apa (a hosszú útra induló gazdag kalmár) két lányának (akik közül az erényes kisebbik lányt Violának hívják), „porcellán cserépben két bokor rozmaringot” ad át, azzal a megkötéssel, hogy naponta

⁸ Bár a *contes* szó többszöri felbukkanása a szövegben valamiféle metanarratív utalásként akár a francia ’mesék’-et is megidézhethé, itt nem erről van szó, hanem a *komtesz / kontesz / comtesse* (grófkisasszony) szó használatáról.

⁹ Cím nélkül. A szöveg után *Varró Mihály* név olvasható. A *Kisfaludy-Társaság népmese-gyűjteménye IV.* MTA KIK Kt. Ms. 10020/IV. 160–166.

kétszer öntözzék. Az idősebbik lány rozmaringbokra elszárad szexuális kicsapongása következtében: „alighogy kihúzta a lábát a házból, alighogy betette maga után az ajtót, a nagyobbik leánya összegyűjtve véle egy vivású czimboráit – urfiakat híni sem kellett, mert azok ugyis ott voltak – lakodalmat tartottak esküvő nélkül, férjhez mentek egy nap háromszor is [...] ékes rozmaringbokor helyett csak korót talált; viruló hajadon helyett fonyadt virágot!” (Merényi 1861: 112–113).

6. Az Arany család mesegyűjteményében az 1850-es években került lejegyzésre egy mese, amely Arany Juliska kézírásában maradt fent. A kéziratnak címe nincs, az 1862-ben megjelent *Eredeti népmesék* című kötetben Arany László *A két koszorú* címmel adta közre. Ebben egy királynak két lánya (Lina és Luiza) szüzességének elvesztését az apjuktól kapott koszorú hervadása jelzi (a két nevet Arany László a kiadott változatban elhagyta, feltehetően polgári, nem népi hangzásuk miatt).¹⁰ Ez a mese *A kalapvári királykisasszony* című mesével kombinálódik, ezért csak a bonyodalmat, az útnak indulást elősegítő kezdeti epizódokban ismerhető fel az *Okos Zsófi*-mesetípus, amely alapvetően a szüzességüket elvesztett nővérek hűgukkal szembeni ármánykodására épül.¹¹

7. Az első teljes publikált változat 1881-ben jelent meg a *Magyar Nyelvőr* hasábjain, Katona Lajos nagybányai levéltáros nyelvjárási sajtóságokat érzékeltető közlésében. E szatmári változat hősnőjét Okos Zsófinak nevezik, akit nővéreivel együtt nem tud kire hagyni háborúba igyekvő király atyjuk. Végül Okos Zsófi javaslatára a király egy toronyba zárja a lányokat, ám ott unatkoznak, ezért kötélen felhúzzák magukhoz a veres királyt, akivel azután négyesben kártyáznak. A kártyabajnokság nyerteseként a veres király azt kéri, hogy háljanak vele a nővérek, ez kezdetben tejesül is, mígnem Okos Zsófiira kerülne a sor: „má most asz kívánta a veres kiráj okos Zsófitul büntetésibe, hogy hájjon ú vélle egy icczaka.” A lány színleg rááll, de kiköti, hogy az ágyat oda teheti, ahová akarja. A veres király beleegyezik, de nem lesz jó vége a dolognak: „Mihint a veres kiráj a zágyba lefeküött, azonos azon szem nyomba, zsupsz! bele is

¹⁰ Ilyen eljárás több esetben is megfigyelhető az *Eredeti népmesék* textualizációja során. Gulyás 2010b: 225–234.

¹¹ Gyulai Pál Arany László halála után készített egy összkiadást az Arany-mesékből, amelynek olcsó kiadásai nagy hatást gyakoroltak a 20. századi meseismeretre is, az 1901-ben megjelent válogatás további kiadásaiból azonban *A két koszorú* című szöveget elhagyták. Domokos–Gulyás 2018: 458–463, 625–627.

esett a budiba, is csak nassokára tudott belüle kikápászkonni.” Ezt követően a szégyenbe esett király és az irigy nővérek célja az, hogy Zsófi meglakoljon. A nővérek betegnek tettetik magukat, s levesért, kenyérért, borért, körtéért küldik Zsófit a veres királyhoz, aki úgy tervezi, hogy megöli a lányt. Zsófi túljár a király eszén, az ajtóra pedig minden esetben felírja: „itt járt okos Zsófi, tegyetek rulla, ha tuttok!” Zsófi ezután előbb pálcával elveri a királyt, majd amikor az belebetegszik a verésbe, orvosnak öltözve látogatja meg, s apró darabokra tört üveggel és sóval javasolja a király hátát megkenni. Amikor a király felgyógyul, arra az elhatározásra jut, hogy most már mindenképpen megöli Zsófit. A nővérek javaslatára ezt inkább éjszaka kívánja végrehajtani. Zsófi színmézzel megtöltött juhbőrt tesz az ágyba, ő maga pedig elbújik az ágy alá. A király párbeszédese formában feleleveníti az összes alkalmat, amikor Zsófi túljárt az eszén, majd bejelenti, hogy megöli a lányt. A vércsepp (a méz) a szájára fröccsen, amint beleszúrja a kardot. Ezt követi a megbánás-jelenet, a helyettesítés felfedése, majd pedig a veres király és Zsófi házasságkötése (Katona 1881).

Az erőszaktevő ellenfél kijátszása, megszegyenítése, majd pedig testének megkínzása, amit az orvosnak öltözött hős(nő) hajt végre, az az epizód, mely miatt ezt a típust a *Ludas Matyi*-mesetípus (ATU 1538, *The Revenge of the Cheated Man*) női megfelelőjének is szokás nevezni (Gulyás 2020), bár a *Ludas Matyi* típusa nem novellameseként, hanem egy másik mesei műfajhoz van besorolva (tréfás mese, trufa, *Schwank*).

8. Hat évvel később, 1887-ben szintén a *Magyar Nyelvőr* hasábjain, de ezúttal a nyelvterület északnyugati részéből, a Rábaközéből közölte a *Petiheli* című mesét Halász János (Halász J. 1887). Itt a király egy-egy cserép borostyánt ad három lányának (Mári, Rozi és Petiheli) az erények megőrzésének indikátoraként. Petihelinek, a legkisebb lánynak a kocsmáros udvarol, ám Petiheli, amikor beengedi a házba, úgy intézi, hogy a kocsmáros végül is „beleszakatt a rëterádbo”. A nővérek levesért, borért, bécsi piros almáért küldik a kocsmároshoz hűgukat, aki szakácsnőnek majd pincérnek öltözve megszerzi ezeket, a fazekak, hordók aljára felírja: „it uóit Petiheli”, a kocsmárost pedig bezárja a neki készített csapdába. A nászéjszaka-jelenet során cukorbaba kerül az ágyba, a kocsmáros karddal szúrja le ifjú hitvesét. A mese zárlata eltér az összes többi variánstól: itt nincs szó boldog egybekelésről; a király hívhatja a kocsmárost, Petiheli bevádolja a kocsmárost, a bíróság tagjai nyársra húzást tartanak megfelelő büntetésnek, Petiheli pedig azt, hogy tegyék fel a kocsmárost a

háromemeletes nagy ház tetejére. A ház tetejéről a kocsmáros leugrik (és feltehetően meghal).

Ez a rábaközi változat nemcsak zárlatát tekintve, hanem a szereplők közötti viszonylatok ábrázolása terén is eltér a többi variánstól: a kocsmáros nem erőszakos, csak udvarol („Petihelit igén szeretté”) és bebocsáttatást kér („könyörögött, hogy hab-beszíllén vele”), a lány maga engedi be a házba, ahol megszegyeníti a férfit. Nem világos, miért hervad el a két idősebb lány borostyánja, ezen kívül Petiheli atyja, a király, nem akarja lányát a kocsmároshoz adni, maga Petiheli kéri, hogy adja őt feleségül a férfihoz. Végül alapjában véve homályban marad, a kocsmáros miért akarja megölni a lányt, mindez nincs kifejtve ebben a változatban.

9. A 20. század elején Berze Nagy János a Heves megyei Besenyőtelken és a mellette fekvő pusztán két változatot is gyűjtött. Az *Arany Zsáda* címmel közreadott mesében a király távolléte idejére három lányának egy-egy madarat és egy-egy koszorút ad. Egy királyfi koldusruhában fázást színlelve kér bebocsáttatást: a lányok felhúzzák kötélén. Kártyáznak; a királyfi nyer, a lányok veszítenek, a királyfi a két idősebb lánnyal hál. Arany Zsáda, a legkisebb lány azonban az árnyékszék fölé ágyaz a királyfinak, aki beleesik. A királyfi bosszút akar állni, ehhez megnyeri a két idősebb, megesett nővért: betegséget tettetnek és Zsédát ételért/borért küldik. Zsáda (szakács, kádár) álruhában megszerzi, amit kérnek tőle, a maradék ételben-italban kárt tesz. A felirat, amit maga mögött hagy: „Itt járt Arany Zsáda, a királynak bosszújára, szakácsruhába. Ha bánnya, hát tégyen rúlla.” Amikor almáért küldik, Zsédát a kertben a királyfi várja, aki azt akarja, tegye a fejét a kendervágó alá. Zsáda azt mondja, nem tudja, hogyan kell ezt, a királyfi megmutatja, pórul jár. Zsáda ezek után a meggyötört királyfihoz orvos képében érkezik, sót, paprikát, törött üveget dörzsöltet sebeibe. A királyfi meg akarja ölni Zsédát, aki az ágyába mézzel töltött viaszbábót fektet, ő maga pedig elbújik a Szűz Mária-kép mögé. Amikor a királyfi baltával rátámad a bábura, megízleli véréét, megbánja bűnét, Zsáda pedig a Mária-kép nevében szólva a templom hétszeri megmászását írja elő neki penitenciaként. A királyatyja hazatérve lefejezti a két idősebb nővért, Zsáda és a királyfi pedig összeházasodnak. A mesét a gyűjtő Szabó Éva „öreg parasztasszonytól” jegyezte le Besenyőtelken (Berze Nagy 1907: 363–369).

10. A másik, Berze Nagy gyűjtötte változat egyező motívumai: király három lánya, madár, koszorú, udvarló herceg, kártyázás, árnyékszék,

álöltözöt (szakács, pincemester). A gyümölcs megszerzésekor a lányt (akit ebben a változatban Okos Zsófinak neveznek) elkapja a herceg, tervezett büntetése: borotvás kanapéra kell ülnie (Zsófi ráveszi a herceget a csejére). A megnyomorodott herceg gyógyítása álruhás orvosként: össze-tört üveggel elkevert mézzel. A felirat, amelyet a lány maga mögött hagy: „Okos Zsófi, ki ezt cselekedte, / Többször is cselekszi, / Ha az Isten úgy engedi!” A király hazatérése, a két idősebb lánya büntetése (elzáratása), Zsófi és a herceg házasságkötése. Alkőrmös (*Phytolacca americana L.*) termésével megtöltött, cukrásszal elkészítettet babu, elbújás a Mária-kép mögé, fejszével kivitelezett gyilkosság, vér megízlelése. Okos Zsófi Mária nevében a vár körül térden csúszást ír elő vezeklésként. A herceg vezekel, amikor visszatér, az ágyban Zsófit találja. Mindent elfelejt. Ösz-szeházasodnak, boldogan élnek. Ezt a mesét özvegy Bozsik Imréné mesélte el Pusztá-Hanyiban, a Besenyőtelektől nem messze fekvő pusztán, szintén 1904-ben (Berze Nagy 1907: 369–376).

Ezek a variánsok azért is különösen érdekesek, mert egy időben, egy-mással érintkező közösségekben kerültek feljegyzésre, ily módon a két mesemondótól származó változatok egy-egy lokális közösség repertoár-jában az egyezések és a variálódás jellegét is érzékeltetni képesek. Ezen kívül, bár a korai magyar mesefeljegyzések ritkán tüntetik fel a mese-mondók nevét, e két adat arra utal, hogy olyan meséről van szó, amely a nők narratív repertoárjának kedvelt darabja lehetett.

11. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma őriz egy Vikár Bélá-nak tulajdonított, 1906 és 1910 között a Kolozsvártól nem messze fekvő Magyarlónán (Szászlóna, Luna de Sus) gyűjtött változatot (NM EA 4535, 360–364.) A háborúba induló király három lányának tornyot építtet, tete-jére három koronát/koszorút tetet (ez jelzi jó erkölcsük megtartását). Egy királyfi látogatja a lányokat, együtt hál a két idősebb nővérrel, a harma-dik éjszaka a legkisebb, Virág nevű lány azonban az árnyékszékre veti az ágyat, oda bukik a királyfi. Bosszúállás következik: a királyfi nem nyug-szik, míg a lány három marék véret meg nem issza. A nővérek ételért/borért/körtéért küldik hűgukat a királyfihoz, Virág szakácsnak öltözve elhozza az ételt, majd a bort, a harmadik alkalommal a királyfi tövissep-rűvel őrzi a körtefát. Virág elveri az álomba merült királyfit, a körtét meg-szerzi, a maradékot elpusztítja. Felirat: „ezt a dolgot Virág tette, tegyen rolla, a ki tehet, de Virág nem tehet.” A verésbe belebetegedett királyfit a lány orvosnak öltözve mézbe kevert, tört üveggel kenegeti. A nagy nehe-

zen felgyógyult királyfi bejelenti, hogy feleségül veszi a lányt, aki a nászényszakára egy leölt kecskét töm ki korpával, melynek nyakába véres hólyagot köt, s ezt fekteti az ágyba. A királyfi elvágja a lány (vagyis a kecske) nyakát, s három marék vérét megissza. Majd meghasonlik, és éppen öngyilkosságot készül elkövetni, amikor Virág előugrik az ágy alól, egyenesen a nyakába: „lád az igaz szívűt az Isten mindenütt megőrzi!” felkiáltással.

A nagyszalontai folklórgyűjtés

A fentebb ismertetett, mintegy tucatnyi, kéziratban maradt vagy kiadott variáns tehát azt tükrözi, hogy a mesetípusnak milyen magyar nyelvű változatait tudták dokumentálni a népköltési gyűjtők hat évtized alatt, a 19. század közepétől az első világháborúig tartó időszakban. Az első világháború idején zajlott Nagyszalontán az a népköltési gyűjtés, melynek keretében e mesetípus egy újabb változata került lejegyzésre, amely 1924-ben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.* kötetében jelent meg. Mint látni fogjuk, hatását tekintve ez a változat meghatározó szerepet játszott e mesetípus hazai ismertségének kiszélesedésében és egyneműsítésében.

A nagyszalontai folklórgyűjtés a Folklore Fellows-gyűjtések részét képezte. Szendrey Zsigmond, a helyi gimnázium tanárának 1912-ben megkezdett folklórgyűjtése akkor egészült ki az általa irányított gimnáziumi tanulók népköltési gyűjtésével, amikor 1913 decemberében megalakult a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetsége, és Sebestyén Gyula, a korabeli magyar néprajztudomány egyik legjelentősebb tudománypolitikai súllyal bíró szereplője a Magyar Néprajzi Társaság alelnökéként, az *Ethnographia* szerkesztőjeként, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatszerkesztőjeként és a Folklore Fellows magyar osztályának elnökéként egyéb magyarországi települések mellett Nagyszalontán is szorgalmazta (valamint az Akadémia, a Néprajzi Társaság, a Nemzeti Múzeum és a Kisfaludy Társaság pénzdíjaival konkrétan is ösztönözte) az 1907-ben Helsinkiben megalakult nemzetközi Folklore Fellows szövetség gyűjtési módszerei alapján elvégzendő, diákgyűjtők bevonásával folytatandó munkát (Olosz 2018: 47–70). Nagyszalontán ugyanakkor a Szendrey Zsigmond, illetve a diákok által végzett népköltési gyűjtés során koncepcióváltás is történt: Arany János születésének közelgő bicentenáriuma (1817/1917) okán a gyűjtés és a kiadás fő szempontja immáron az lett,

hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában megjelenő szövegek az Arany János számára egykor elvileg hozzáférhető nagyszalontai szájhagyományt tükrözzék. Ahogyan Sebestyén Gyula fogalmazott: „a szerkesztőnek azt az irányelvet tűztem ki, hogy ebbe az emlékkötetbe *csak is olyan régi nagyszalontai adalékokat vegyünk fel, amelyeket Arany János okvetlenül ismerhetett.* [...] Ami benne van, azt a néplélekből lelkedzett nagyszalontai lángelme mind ismerhette” (Sebestyén 1924: V). Ez az elvárás viszont magában rejtette és, úgy tűnik, kikényszerítette az archaizálásra való törekvést is, hiszen így egy hat-hét évtizeddel korábbi (legfeljebb a 19. század közepéig tartó) állapot bemutatása lett a cél. Az 1924-ben megjelent nagyszalontai népköltési gyűjtemény sajátos pozíciója emellett abból a körülményből is fakad, hogy az 1872-ben indult *Magyar Népköltési Gyűjtemény* patinás sorozatának utolsó, míg a Folklore Fellows-mozgalom gyűjtéseinek első és egyetlen kiadványa lett.

A nagyszalontai gyűjtés tehát az 1910-es évek közepétől Szendrey Zsigmond magánkezdeményezésű gyűjtéseire épülve, a Folklore Fellows mozgalom, valamint a Kisfaludy Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság, illetve az Arany-centenárium célkitűzéseivel illeszkedve több tucatnyi diákgyűjtő kézírataival bővült ki. Ugyanakkor a Szendrey-féle korábbi, illetve a nemzetközi Folklore Fellows Szövetség megkívánta gyűjtési mód koncepcionális és metodológiai eltérései, a diákgyűjtők lejegyzte szövegek hiányosságai, illetve adatközlői azonosíthatóságának, forrásai visszakereshetőségének elégtelen volta, a dallamlejegyzések hiánya és egyéb tényezők miatt a gyűjtés revíziójára időközben felkért zenei szakértő, Kodály Zoltán is igen komoly problémákat azonosított. E problémák sorába tartozott az az általa felismert jelenség is, hogy a diákok alkalmanként nyomtatott könyvekből és írott verseskönyvekből másoltak ki a tanárjuknak szájhagyományozottként átadott szövegeket (Szalay–Rudasné Bajcsay 2001: 549).

A 883B mesetípus nagyszalontai változata(i)

A nagyszalontai folklórtudás egészét reprezentálni kívánó gyűjtemény 13 mesét tett közzé (Szendrey 1924: 181–212). A hetedik mese címe *Térdszili Katica* (Szendrey 1924: 202–205). Cselekménye: egy öreg asszony „országszerte híres kópé” leányának a király kiadja a parancsot: úgy fogjon

ki rajta, hogy a szobájába be ne tegye a lábát. A lány édesanyja éppen beteg, és folyton azt emlegeti, hogy egyszer evett a király süteményéből/ivott a király borából/evett a király almájából, „oszt még most is számba van az íze, eridj, hozzál onnét”. Lánya, Katica elmegy a királyi kastélyba, majd a szakácsot/csapost/kertészt felküldi a királyhoz, arra hivatkozva, hogy a király hívatja őket, s addig ő majd vigyáz az ételre/italra/kertre. A kívánt ételt-italt a lány megszerzi, a maradékban kárt tesz (felborogatja, kiönti, földre borítja). Katica minden esetben egy üzenetet hagy az ajtón/hordókon/kertajtón:

Itt vótam, mán itt vótam,
Rajtad mos mán kifogtam,
Kis Térdszili Katica,
Imre kiráj bánata,
Ha nem tetszik, tígy rúlla.

A király epeömlést kap, orvosokat hívatnak hozzá. Katica férfiruhába öltözik, elmegy a kastélyba, megvizsgálja a királyt, és azt ajánlja, hogy az egész testét hintsék be paprikával-sóval, majd varrják be ökörbőrbe. A gyógymód alkalmazása után egy cédulát hagy maga után. Ekkor a király katonákat küldet érte, s bezárja, „mer új maga akarja megőlni”. Katica csak annyit kér, hadd vihesse magával a szalmabábját, ezt teletömi mézzel, s az ágyába fekteti. Éjszaka a király a bábut leszúrja, a méz a szájára fröccsen, a király ezek után másként tekint a halottnak vélt lányra: „Ha tudtam vóna, hogy ijén idés víréd van, nem öltelek vóna még!” A király rájön, hogy voltaképpen az ő parancsát teljesítette csak a lány, amikor tetteit elkövette, és arra jut, hogy ha nem halt volna meg, biztosan feleségül venné, mert ilyen ügyes lány biztosan jó feleség lenne. Katica erre előjön az ágy alól, összeházasodnak, boldogan élnek, míg meg nem halnak.

A kiadott mese végén olvasható jegyzet (Szendrey 1924: 205) szerint a 74 éves Kertmegi János mondta el ezt a mesét, amelyet Kornya (Sándor) jegyzett le 1915-ben. Eszerint az adatközlő 1841-ben született, tehát ha a folklórgyűjtés célja az volt, hogy azokat a szövegeket tárja az olvasóközönség elé, amelyeket Arany János (akár ismerhetett volna) a nagyszalontai szájhagyományból, ez a mese megfelelt e követelménynek, hiszen 1851-ig Arany Szalontán élt (az adatközlő pedig egyidős volt Arany lányával, Arany Juliskával, aki szintén 1841-ben született Nagyszalontán).

A budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma őrzi a nagyszalontai folklórgyűjtés kéziratait, így a mesét lejegyző Kornya Sándor gyűjtőfüzeteit is.¹² A nagyszalontai születésű Kornya Sándor (1901–1975)¹³ 1914–1915 folyamán, tehát az első világháború kezdetén, 13–14 évesen kapcsolódott be a nagyszalontai népköltési gyűjtésbe, feltehetően annak köszönhetően, hogy gimnáziumi osztályfőnöke Szendrey Zsigmond lett. Szendrey Kornyát „szegény, de igen használható gyerek”-ként jellemezte (Szalay–Rudasné Bajcsay 2001: 507), gyűjteményeit pedig a következőképpen minősítette Sebestyén Gyulának írott levelében: „alapjában sok értékes anyagot tartalmaz [...], bár ebben aztán sok a kivetnivaló is (Szalay–Rudasné Bajcsay 2001: 470). Kodály Zoltán azt jegyezte fel Kornya Sándor gyűjtéseiről, hogy „apja és néhány rokona a fő forrás” (Szalay–Rudasné Bajcsay 2001: 542). A Kornya Sándor által lejegyzett egyik mese (*Bokorszökő János*, EA 626: 71) címe mellett utólagosan, más kéz írásával a következő megjegyzés szerepel a gyűjtőfüzetben: „Kornya Sándor. 42 é. Székelyföldön volt sok ideig vasuti munkás.” Ez a jegyzet az adatközlőre utal, aki eszerint a gimnazista Kornya Sándor férfirokona (talán édesapja) volt.

Kornya Sándornak a Szendrey Zsigmond számára összeállított hat, vegyes műfajú szövegeket tartalmazó füzetek egyikében található a *Térdszili Katica* címen kiadott mese kézírata.¹⁴ A szöveg *Nép-mesék* felcím alatt, *Térd szili Katica* címen olvasható (EA 626: 6–11). A szöveget a lejegyző tollal írta, az íráskép alapján több részletben (tollváltással) jegyezte le a füzetbe, javítások nélkül; tehát tisztázatnak készült. A lejegyző az előbeszéd dokumentációjaképpen a szövegi toldalékok hangjainak elnyelését,

¹² Kornya Sándor gyűjtőfüzetei az Etnológiai Archívumban: EA 462, 621, 626, 935.

¹³ Kornya Sándor a nagyszalontai gimnázium elvégzése után a debreceni egyetemen magyar–latin szakon végzett, Rómában és Firenzében is volt ösztöndíjas hallgató, majd gimnáziumi tanárként dolgozott az 1960-as évek közepéig Debrecenben. Olosz 2018: 416–417, 448, 468.

¹⁴ EA 626 II. füzet. *Mesék*. Kornya Sándor III. gimnáziumi tanuló Nagyszalonta. (Más kéz írásával: „érk. 915 VI/8.”, piros ceruzával: „1/a.”) E füzethez kapcsolódóan az Etnológiai Archívumban K. Kovács László egy 1954-ben kelt feljegyzése olvasható, amely szerint ezt a gyűjtőfüzetet az Adattárnak Martin György (a Népművészeti Intézet munkatársaként) adta át, akihez 1947 körül, gimnazista korában a Fasori (Evangélikus) Gimnázium cserkészcsapatának könyvtárából került a kézirat (oda pedig feltehetően az Eötvös Gimnáziumból). EA 626, 1. sz. melléklet.

kopását, hasonulását érzékeltette – bár nem következetesen –, akárcsak a zárt *ë* hang meglétét.

A cím mellett grafitceruzával egy „X” és a „be” megjegyzés szerepel (ami feltehetően arra utal, hogy a mese bekerülhet a közlésre érdemes szövegek közé), kék ceruzával (más kéz írásával) pedig a következő (utólagos) jegyzet olvasható: „Kertmegi János 44. é.” Ez a bejegyzés – a kiadott szöveg alapján – az adatközlőre vonatkozik, nevét és életkorát jelöli, ám ez esetben harminc évvel fiatalabbnak tűnik a mesemondó, hiszen a kiadott gyűjtemény szerkesztői jegyzete nem 44, hanem 74 évesként tüntette fel. Ez nem eseti tévesztésnek tűnik, mivel a kéziratos füzetben a soron következő mese (*A Koldus Keresztapa*) mellett szintén Kertmegi János neve és életkora szerepel utólagos rájegyzéssel (EA 626: 11, 16), ugyancsak 44 évesnek tüntetve fel ugyanezt az adatközlőt, aki eszerint 1871-ben született, miközben a kiadott gyűjteményben a szerkesztő jegyzetében nemcsak a *Térdszili Katica*, hanem *Az egerek* címmel publikált, szintén Kornya Sándor gyűjtötte mese után is 74 évesként tünteti fel Kertmegit.¹⁵ Elképzelhető természetesen, hogy egy család két generációjáról van szó, az viszont egyelőre nem világos, hogy miből fakad a kéziratos, illetve a kiadott szöveg adatközlőjének életkorára vonatkozó eltérés.

A Kornya Sándor nagyszalontai gimnazista lejegyezte és az Etnológiai Archívum őrizte, kéziratban olvasható mese, valamint a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* részeként kiadott mese szövege eltér egymástól. A cselekménymenet nagyrészt megegyezik, kisebb-nagyobb tartalmi módosítások figyelhetők meg. Ezek az eltérések a következők: a kéziratos mese kezdetén a király azt parancsolja meg, hogy Katica úgy fogjon ki rajta, hogy nem lép be a *kastélyába*, a kiadott szövegben a *kastély* a király *szobájára* módosult. Feltehetően azért került sor az utólagos korrekcióra, mert a továbbiakban Katica valójában bejut a kastélyba (a konyhába, borospincébe, majd az orvosi konzílium alkalmával a kastély egy meghatározatlan helyiségébe) – ám konkrétan a király szobájába csak a végső jelenetben, amikor már a király hurcoltatja oda. A kéziratos szövegben az anya *négyszer* küldi el lányát a királyhoz: az utolsó két alkalommal előbb almáért, majd körtéért, a kiadott szövegben viszont csak három küldetés van, és csak az alma megszerzése szerepel. A gyümölcsökhöz társuló ne-

¹⁵ „Elmondta Kertmegi János, 74 éves. Lejegyezte Kornya, 1915.” (Szendrey 1924: 210–212.)

héz feladatok kapcsán figyelhető meg a legjelentősebb tartalmi eltérés a kéziratos és a kiadott mese szövege között. A kéziratos szövegben Kornya Sándor így írja le azt, amikor a hősnő körtéért megy a király kertjébe:

„De a király minden fa alá csapdát állított, hogy ha jön a jány megfogják. És amikor oda irt félakart mászni a fára a csapda megfogta a ruháját és éppen arra mēn egy juhász és azt mondta neki Katica hogy ad neki 200 Koronát. Ha megmondja a királynak de elébb szabadítsa ki a ruháját. Majd ű felmēgy a fára és szedi a körtét. A juhász be mēnt a királyhoz és azt mondta hogy itt van Katica és az imēnt szabadítottam ki a ruháját. A király csak csudálkozott hogy mit dadog ki a királynak a juhász. De végre elérte a juhász 200 Koronát is kir. De mikor kimēnt a juhász már nēm vót seh-hun. Imre király beteg lett ...” (EA 626: 9).

Ez a jelenet viszont teljesen hiányzik a kiadott szövegből, hiszen ott Katicának csak három feladatot kell teljesítenie, és ezek mindegyike ugyanazon sémára épül (álruhás megtévesztés). További eltérések a kéziratos és a kiadott szöveg között: a király gyógyítása-epizódban a kézirathoz képest a kiadott szövegben részletező betoldás szerepel az orvosi vizsgálatra és diagnózisra vonatkozóan („Mēgvizsgálta a kezit, mēgnízte a nyelvit, mēgkopogtatta a mējjit, oszt aszondta, hogy nagyon sokat mīrgelődött, hát mēgnőtt az epéje), mindebből a kéziratban csupán a kéz megfogása szerepel. Egyes esetekben a mondat tartalma megegyezik, de a kéziratos szöveghez képest a kiadott szöveg eltér. A kéziratban például ez a mondat olvasható: „Azt az orvosságot ajánja néki hogy ökör búrral varják be s paprikázzák be.” A kiadott szövegben viszont ez: „Azt az egyget ajállotta, hogy hintsik bé az egisz testit sóval meg paprikával, oszt varják bé ökörbúrbe.” A Kornya Sándor lejegyezte kéziratos szövegben a király „a falon látott valami írást”, a Szendrey Zsigmond és Sebestyén Gyula kiadta szövegben egy *cédulát* hoznak oda neki. A kéziratos szöveg részletezi a szalmabábu elkészítését („két kas mīzet” tölt bele, „békötötte a fejét a kendőjével” stb.), a kiadott szöveg ehhez képest rövidebb és általánosabb e ponton.

A gyilkossági kísérlet és az áldozat jó minőségű vérének értékelése után a király a maga részéről tévedésnek ítéli a lány kivégzését. A kéziratban e felismerés után a következő szövegrész olvasható: „Akkor kiugrot az ágy alul Katica és így szólt: éngem nēm öltél mēg csak egy

kicsit szurtad még a nyakam.” Ezután következik a happy end. A kiadott szövegben azonban egy narrátori magyarázat is szerepel: „Oszt egyíbképp is sajnálkozott mos mán a dogon, mer iszen ű parancsolta, hogy mēnjik el hozzá, oszt fogják ki rajta, de úgy, hogy a szobájába nē tēgye a lábát, hát Katica csak az ű parancsolatját teljesítette.” Mint látható, ez a magyarázat a király véleményének megváltozását nemcsak a nő véréről alkotott pozitív értékelésre vezeti vissza, hanem megpróbálja egyéb érvekkel és belátásokkal racionalizálni a döntést, emellett visszacsatol a parancskiadás már kezdetben megváltoztatott motívumához is (kastély helyett szoba).

A kiadás során a Kornya Sándor lejegyezte kéziratos meseszöveget tehát a sajtó alá rendezők (Szendrey Zsigmond és/vagy Sebestyén Gyula) megváltoztatták. A változtatás egyes motívumok kicserélésére, egy epizód törlésére, narrátori magyarázatok utólagos beszúrására, leírások részletezésére vagy éppen rövidítésére, illetve a szöveg stilizálására terjedt ki, bár összességében a cselekménymenetet nem módosította döntően.

Tudható, hogy ez nem egyedi eset volt, és más diákgyűjtők meséivel is hasonlóképpen történt. Így például a Magyar Népköltési Gyűjtemény nagyszalontai gyűjtést tartalmazó kötetében *Rózsa és Ibolya* címen megjelent mese a diákgyűjtő kéziratával összehasonlítva jóval jelentősebb módosításokon esett át, amelynek része volt a cselekménymenet és a szereplők nevének megváltoztatása és az átfogó stilizálás (annak érdekében, hogy népiesebb legyen a szöveg, és hogy jobban hasonlítson Arany János 1847-ben megjelent meséjére). Ezen kívül a szöveget lejegyző diák, Fazekas István füzetében a mesék mellett ott olvashatók a szerkesztői minősítések is: „nem így mondja”, „nem”, „nem népi, nem kell”, „nem kell, nem is népi előadás”, „könyvből?”, „kitől?”, „hasonló van”, „jó”, „be”, „be jó”. Kocsis Lajos mesekéziratain szintén láthatók utólagos megjegyzések: „ismert”, „nem kell”, „töredék”, „nem kell. pikáns”, „be, új elmondatással”, „új elmondatással Kenéz Jánostól” (Gulyás 2010a: 323–331, Gulyás 2010b: 234–246). Kornya Sándor meséket tartalmazó füzetében a leggyakrabban a cím mellé kék ceruzával felírt (és az írásbeli eredetre utaló) „könyvből” szó, és ezzel párhuzamosan az adott mese kék ceruzával való áthúzása (vagyis törlése, kiiktatása) látható. Mindez valamilyen mértékben képet adhat arról, hogy milyen szerkesztői szűrők és textualizációs stratégiák működtek a mesék sajtó alá rendezése és kiadása során.

A 883B mesetípus sajátosságai

Akár a kéziratos, akár a kiadott nagyszalontai meseváltozatot vesszük szemügyre, nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy a nagyszalontai mese jellegzetesen eltér az összes korábbi vagy egykorú, magyar nyelvű, kéziratos vagy kiadott szövegváltozattól, és a korábbi (olasz vagy francia) irodalmi hagyománytól is. Ezek az eltérések jelentésseliek; nem esetlegesek. Mint azt a nemzetközi és a magyar változatok áttekintése tanúsíthatja, ez a mesetípus alapvetően a szexualitás, a csábítás, az abúzus, az agresszió, másfelől az irigység, a szégyen, a bosszú, a rivalizálás, végül pedig a manipuláció, a megtévesztés és az illúziókeltés motívumaira épül, egészen kivételesen sűrített formában. Ez a mese egy olyan világot ábrázol, ahol nincsen bizalom és nincsen biztonság, a látszat és a valóság nem fedi egymást: a csábító férfi koldusnak vagy szobalánynak öltözik, a hősnő folytonosan változtatja álruháit, az álruhák révén a férfiből nő, a nőből férfi lehet, az orvos nem gyógyít, hanem elmélyíti a szenvedést és a fájdalmat, az ifjú feleségre a nászli ágyban orgyilkosság formájában halál vár, gyilkosa a saját férje (lenne), a menyasszony helyett álmenyasszony fekszik az ágyban. Folyamatos tükröztetések, alakváltások, helyettesítések viláldzása ez a mese.

Mint a változatok áttekintéséből kitűnik, ebben a mesetípusban központi szerepet játszik a *test*: a szexualitás (a szüzesség elvesztése, majd a szülés), az ürités (árnyékszék-jelenet), az evés-ivás (a vágy tárgyai mindig ételek és italok), a tettetett vagy valós betegség (előbbi a nővérek, utóbbi a csábító esetében), a test roncsolása (hegyes szögekkel, tűskével, tört üveggel), a sebek és ennek megfelelően a vérzés. Ennek a mesetípusnak meghatározó epizódja a kiinduló szituáció, amelyben a lányok szüzességének megőrzése a tét. Eköré épül fel egy sor további motívum, cselekedet és viszony: a szüzesség megőrzését jelző indikátor tárgyak, a csábítási jelenet, a megesett nővérek irigysége, a csábító férfi (szkatologikus jellegű) megszégyenüléséből fakadó bosszúvágya, a bosszúálló férfi és az irigy nővérek szövetsége a hősnő ellenében (a női és a családi szolidaritás hiánya), a családtagok tettetett betegségre való hivatkozása, amely a kalandokat elindítja. A mese zárlatában a nővel szembeni ellenséges/pusztító attitűd megváltozása a vér édességének megízlelése után pontosan a nő testi mivoltából eredezteti az értékkép-zés forrását, vagyis abból, amivel ez a mese mindaddig szembement,

hiszen ez a mesetípus, amely az *okos* Zsófiról szól, nem a nő testét, hanem eszét, merészségét, mimetikus képességeit, verbalitását, sőt, írni tudását hangsúlyozza. A hűség és az ártatlanság bizonyításáról szóló novellamesék sorában a 883B típus azért is figyelemreméltó, mert központi szereplője nem egy passzív, szenvedő, kiszolgáltatott, hanem egy leleményes, találékony és aktív nő.

Első pillantásra a mese zárlatának központi motívuma, vagyis a vér megízlelése, és az ebből fakadó magatartásváltozás nehezen értelmezhető fordulat, hiszen az embervér megkóstolása/fogyasztása (rituális eseteket kivéve) általában szigorú tabu alá esik (Ranke 1979), az embervér édességének revelációként és értékként való elismerése pedig viszonylag ritka megnyilvánulásnak tekinthető (hacsak nem gyakorló vámpírokról van szó). Anélkül, hogy a vér-motívum e mesében betöltött szerepének taglalásába kezdenénk, annyi megjegyezhető, hogy e mesetípus variánsaiban a cselekmény/bonyodalom implicit módon éppen a női vér/vérzés motívumával kezdődik: hiszen a kardinálisnak tekintett szüzesség elvesztése-jelenet (az idősebb nők esetében) éppen úgy a nő testéből fakadó vérrel jár együtt (amit egyes variánsokban az apa részéről a büntetésként osztott halál követ), mint a mese zárlatában a legkisebb lány meggyilkolására tett kísérlet (amely egyébként általában valamilyen hegyes, szűrő szerszámmal történik, még a kocsmáros is karddal akarja leszúrni ifjú hitvesét); vagyis a két, cselekményt indító és záró ágyjelenet is implicit/explicit vérzés kíséri, s ez a két ágyjelenet tulajdonképpen keretezi a cselekményt.

Hasonlóan rejtélyes mozzanatnak tűnik az a motívum, hogy a kért ételek-italok megszerzése után a nővéreihez képest mindaddig példamutató magatartású hősnő összetöri, kiönti, bemocskolja a maradék ételt-italt, vagyis megakadályozza, hogy mások még használhassák azt, amire neki nincs szüksége. Ez az öncélúnak tűnő rombolás, a rend felborítása a destruktivitás megnyilvánulásaként igen figyelemreméltó, mert a trickster alakjához köthető, akit e mesetípus értelmes és merész hősnője határátlépéseivel és átváltozásaival (az átöltözések az átváltozás egy formáját képviselik) a fennálló (férfi) uralommal szembeni kihívó, felforgató akciósorozatával amúgy is megidéz, s amely ellenreakcióként agresszivitást, sőt a hősnő megsemmisítésére való törekvést vált ki – ami éppen azt jelzi, hogy egy ilyen nő léte és szubverzív magatartása valamilyen szempontból veszélyt jelent.

Ehhez képest a szexualitást tematizáló komplex bevezető epizód és az ebből fakadó reakciók és személyközi viszonylatok teljesen hiányoznak a nagyszalontai meséből. Ezenkívül a hősnő neve (*Térdszili Katica*) igen sajtószerű és feltűnő név (Horger 1936, Beke 1949), amely ugyanakkor egyetlen korábbi magyar változattal sem mutat hasonlóságot, emellett a szöveg nevesíti a királyt is (Imreként), valamint a néhány korábbi változatban meglévő párszavas vagy egymondatos felirathoz képest egészen kifejtett, ismétlődő versikével tudatja a hősnő, hogy teljesítette a küldetést (megszerezte a tárgyakat és rászedte a királyt).

Már Kovács Ágnes jelezte, hogy e mesetípus magyar variánsaiban megfigyelhető egyezések arra utalnak, hogy valamiféle nyomtatott szöveg lehetett az előkép, amely képes volt a változatokat legalább részben egységesíteni (Kovács 1981). Bár nem fejtette ki, mely motívumokra utal, ugyanakkor a változatok áttekintéséből feltűnő az ismétlődés olyan motívumok esetében, mint például az örökzöld növény, a kötél felhúzás, a kártyázás, a körtéért küldés, szeges-tüskés-szúrós büntetésmód, a sóval-tört üveggel való gyógyítás, a Szűz Mária-kép mögé bújás stb. Elvileg ezek a motívumok a cselekménymenet szempontjából irrelevánsak: a lányok kaphatnának apjuktól bármilyen tárgyat, nővérei a hősnőt küldhetnek bármilyen gyümölcsért – ez nem módosítaná a cselekmény menetét; ezek a motívumok mégis, ismételten és viszonylag stabilan fordulnak elő. Elképzelhető tehát egy olyan, egyelőre ismeretlen 19. századi populáris olvasmány (ponyva vagy kalendáriumban közzétett szöveg), amelynek ez az uniformizálódás, illetve egyes (egyébként szabadon cserélhetőnek vagy esetlegesnek tűnő) motívumok viszonylagos stabilitása és ismétlődése tulajdonítható lenne. Az alábbiakban azt szeretném bemutatni, hogy ezen egyelőre ismeretlen nyomtatvány mellett hogyan befolyásolhatták a szájhagyományt és a típus variálódását a 19. századi sajtóban közölt meseszövegek.

Halász Ignác meséje a *Pesti Napló*ban

A *Magyar népmesekatalógus* utal rá, de a variánsok sorában nem tartja számon, hogy a mesetípusnak Halász Ignác közlésében is megjelent egy változata, amely összefügg a nagyszalontai gyűjteményben kiadott mesével. A típus 19. századi magyar változatainak tartalmi ismertetését a fentiekben azért is adtam közre, hogy egyfajta összehasonlítási alapként

szolgáljon, s hogy látszódjék, a Halász Ignác-féle, illetve a nagyszalontai változat mennyire eltér kidolgozottságában és a mesei nevek tekintetében is a korábbi/egykorú magyar variánsoktól. A Halász Ignác publikálta változat szempontunkból azért központi jelentőségű, mert megítélésem szerint a nagyszalontai népköltési gyűjtés részeként lejegyzett/közreadott *Térdszéli Katica* című mese ennek a szövegnek egy folklorizálódott (vagy másolt) változata. A *Magyar népmesekatalógus* Halász Ignác *Legszebb magyar mesék* címen, 1897 és 1905 között kiadott meseköteteire utalt, viszont Halász meséje már ezt megelőzően, több ízben is napvilágot látott a századvégi magyar sajtóban.

Húsz évvel a nagyszalontai gyűjtés előtt, 1894-ben jelent meg a *Pesti Napló* egy vasárnapi számában egy mese, *Térdszéli Katica* címmel. A szövegnek helyt adó rovat *A gyermekszobának* címet viselte, vagyis a mese a *Pesti Napló* hétvégi, gyerekeknek szánt olvasmányai körében tűnt fel. Az egyértelműen gyerekeknek szóló mese címe után „Irta: Móka bácsi” szerzői megjelölés szerepelt. A *Térdszéli Katica* című, gyerekeknek szóló mese szerzője eszerint tehát Halász Ignác volt.

Halász Ignác (1855–1901) a 19–20. század fordulóján a magyar gyerekirodalom Benedek Elekhez mérhető sikerszerzője volt. *Móka bácsi* szerzői néven elsősorban népmesék gyerekek számára készített átíratával vált ismertté. Halász Ignác (aki 1893-tól 1901-ig a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és az összehasonlító ugor nyelvészet tanára, s rövid ideig a bölcsészettudományi kar dékánja is volt) gyerekkorának színhelye, a bakonyi Csetény falu folklórijából tájszavakat, gyermekmondókákat és legnagyobbbbrészt népmeséket tett közzé az 1870-es évektől a *Magyar Nyelvőr* hasábjain (Szinnyei 1896, Domokos 2020). Jelentős volt emellett mesefordítási tevékenysége is (Grimm-, Andersen-mesék, valamint finn népmesék fordításai), amelyek már a 20. század elején kimutatható hatást gyakoroltak a szájhagyományozásra is. Solymossy Sándor például Berze Nagy János fentebb említett besenyőtelki népmesegyűjtése kapcsán több szövegről is kimutatta, hogy azok előképe Halász Ignác Grimm-mesefordításaiban lelhető fel (Solymossy 1913, Domokos 2016).

Halász Ignác a *Pesti Napló*ban 1893-tól indult gyerekirodalmi rovat kitüntetett szerzője volt (1893 és 1900 között ő közölte a legtöbb, 175 szöveget e rovatban; Vojnics-Rogics 2020: 286). A sajtóban közzétett meséi azután gazdagon illusztrált, igényes kiállítású, gyűjteményes mesekötetek formájában is piacra kerültek. A sajtótermék, amelyben a *Térdszéli*

Katica napvilágot látott, vagyis a *Pesti Napló* az 1890-es években napon-ta kétszer jelent meg, az ország legolcsóbb, legtartalmasabb és legszebben kiállított napilapjaként reklámozva magát (Vojnics-Rogics 2019: 81), ami felveti annak lehetőségét, hogy a *Pesti Napló* egyes számaihoz való hozzáférés sokkal egyszerűbb és akadálytalanabb lehetett, mint a *Legszebb magyar mesék* igen nívós kiállítású, és éppen ezért jóval költségesebb kötetéhez.

Ha összehasonlítjuk az 1894-ben a *Pesti Napló* gyerekirodalmi rovatában közölt mesét a nagyszalontai népköltési gyűjtés során 1915-ben lejegyzett, majd a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* részeként 1924-ben kiadott (és módosított) szöveggel, világosan látszódik, hogy a Kornya Sándor gimnazista által Nagyszalontán lejegyzett változat a *Pesti Napló*ban megjelent mese származéka. A cselekménymenet teljesen megegyezik. A *Pesti Napló*ban közölt mesében szerepel ezen kívül a negyedik (körtéért való) küldetés is, ehhez kapcsolódóan a csapdaállítás, a juhással való találkozás, és a ruha kiszabadítása után a juhásznak ígért pénzjutalom, ugyanúgy, mint Kornya kéziratában (csak 1894-ben 200 pengő, 1915-ben pedig 200 korona volt a tét).

Szinte szó szerint megegyezik a két szövegben a (más variánsokhoz képest egészen hosszú) versike, valamint a szereplők neve (Térdszéli Katica, Imre király) is ugyanaz (ami a szájhagyomány alakító erejét figyelembe véve eleve kétségeket támaszt afelől, vajon mennyire képezhetette élő néphagyomány részét a nagyszalontai meseszöveg). Emellett olyan motivikus és stiláris egyezések is megfigyelhetők, amelyekről alig hihető, hogy a szüzsé egyezése mellett (mintegy ráadásként) a Halász Ignác-féle előkép nélkül fordulhattak volna elő ugyanolyan módon az autonóm szájhagyományban: így például az a fordulat, hogy mindjárt a bevezetésben a narrátor *kópé*-nak nevezi a hősnőt, Halász Ignác és Kornya Sándor változatában is éppen *két kas mézet* tölt a szalmabábuba a lány, majd pedig *kendővel* köti be a bábu fejét, illetve hogy Katica a sikertelen és megbánt gyilkossági kísérlet után mindkét változatban azt mondja a királynak az ágy alól előugorva, hogy nem történt semmi végzetes, hiszen csak a nyakát vágta meg „egy ici-picit”.

Kornya Sándor meseszövege rövidebb, mint Halász Ignácé, a dialógusokat rövidíti vagy a narrátor szövege részévé teszi, egyes részletesebb leírásokat rövidít vagy elhagy, ugyanakkor összességében aligha lehet kétséges, hogy Kornya Sándor, illetve adatközlője, a 74 vagy 44

éves Kertmegi János valamilyen módon ismerték Halász Ignác meséjét. A szájhagyományozás alkotó erejének a rövidítésen kívül nincsen nyoma a nagyszalontai szövegben, az epizódok és a cselekedetek jellegét, sorrendjét, a szereplőket, a jellegadó versikét és egyes motívumokat is tekintve oly mértékű az egyezés, hogy vagy közvetlenül nyomtatott forrásból készült a meselejegyzés, vagy olyan mesemondó előadása nyomán, aki nem alkotó, hanem reprodukáló előadónak tekinthető, vagyis aki a többször olvasott szöveget nem a maga képére alakítja, hanem inkább memoriterként felmondja.

E ponton azt is érdemes lehet megjegyezni, hogy a nagyszalontai gyűjteményben a *Térdszéli Katica* után közölt mese, *A csillagszemű juhász* (szintén Kornya Sándor lejegyzése nyomán) hasonlóképpen egy Benedek Elek által átírt mese származékának tekinthető – amely mese összes variánsa egyébként egy 1872-ben, a *Magyar Népköltési Gyűjteményben* közölt szöveg, illetve ennek Benedek Elek által készített átírtának származéka, tehát gyakorlatilag nem, vagy minimális mértékben mutatja fel a szájhagyományozódás természetéből fakadó variálódást, ezenkívül maga a mesetípus sem ismert a magyar nyelvterületen kívül (Mikos 2016). Mindez a nyomtatott írásbeliségnek meglehetősen közvetlen hatásáról tanúskodik. Ez önmagában nem lenne probléma, viszont a korszak felfogása szerint az írásbeliség hatását mutató szövegek a népköltési alkotások gyűjtése során valamiféle sajnálatos és kiküszöbölendő selejtnek minősültek, másfelől ily módon a gyerekirodalom számára átírt (újramesélt), pár évtizeddel korábban kiadott meseszövegek bukkantak fel – bárminemű reflexió nélkül – egy olyan népköltési gyűjteményben, amely deklaráltan az alföldi hajdúvárosban egy évszázaddal korábban született nemzeti költőt inspiráló szájhagyományozott folklórtudást kívánta volna feltárni.¹⁶

Móka bácsi, vagyis Halász Ignác *Térdszéli Katica* című meséje változatlan címen és formában újra megjelent 1898-ban a *Budapesti Napló*-ban (Halász I. 1898), és 1903-ban a már említett, reprezentatív kiállítású *Legszebb magyar mesék* című gyűjteményes mesekötetben is, számos illusztrációval díszítve (Halász I. 1903: 162–173). Ebbe a gyerekirodalmi

¹⁶ Nyomatásban megjelent szövegek közvetlen hatása e mesékre eszerint sem Szendrey Zsigmondnak, sem Sebestyén Gyulának, sem a mesék jegyzeteit író Berze Nagy Jánosnak nem tűnt fel.

kontextusba visszahelyezve érthetővé válik, miért hiányzik a *Térdszéli Katica* címet viselő változatokból az összes többi magyar variánstól eltérően az a jellegadó kezdő epizód, amely alapvetően a szexualitás (a vágy, a megtagadás, a megszegényítés és az ebből fakadó bosszú vezérelte cselekmény) körül forog: Halász Ignác ugyanis egy olyan változatot hozott létre, amely a fentebb említett motivációkat és viszonyokat törölte a gyerekolvasók és a lapot megvásárló polgári szülők számára készített szövegből.

A *Térdszéli Katica* (siker)története

Mint fentebb láthattuk, az *Okos Zsófi / Megbüntetett csábító* novellamesetípusnak (ATU 883B), amely a 17. század óta adatolható Európából, a 19. század közepe és az első világháború közötti évtizedekből mintegy tucatnyi magyar nyelvű változata ismert. Ezekből több szempontból is jelentősen eltért az a variáns, amelyet 1915-ben jegyzett le a nagyszalontai folklórgyűjtés keretében egy helyi gimnazista, és amely mese végül is *Térdszéli Katica* címmel bekerült a reprezentatív népköltészeti sorozat, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetébe, amely eredetileg az Arany János-centenáriumra jelent volna meg, ám végül is csak 1924-ben látott napvilágot. A fennmaradt kézirattal való összevetés alapján a szerkesztő(k) a kiadás során megváltoztatták a szöveget, egy epizódot töröltek, illetve kisebb stiláris-motivikus változtatásokat hajtottak végre. Mivel a nagyszalontai gyűjtemény más meséi esetében is kimutatható ilyen jellegű utólagos (ám az olvasók számára nem transzparens) módosítás, ez bizonyos kétségeket vet fel a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIV. kötetében közölt meseszövegek hitelességét illetően.

Emellett kimutatható az is, hogy a nagyszalontai kéziratos mese egy, a pesti napisajtóban két évtizeddel korábban megjelent, gyerekolvasók számára (át)írt (és ezért a mesetípus összes többi magyar variánsában meglévő szexuális, szkatologikus és erőszakos motívumokat eltüntető) szöveg származéka. A nagyszalontai mesekézirat olyan jelentős mértékben követi Halász Ignác *Pesti Napló*-ban (majd egyéb helyeken utánközölt) meséjének szövegét, hogy kétségek merülnek fel az iránt, hogy a meselejegyzés egyáltalán szájhagyományozás nyomán készült-e. Ez a nagyszalontai folklórgyűjteményben megjelent meseszöveg ugyanakkor a továbbiak-

ban iskolai olvasókönyvekbe, gyerekek számára készített, számos kiadást megélt reprezentatív antológiákba került be.

Az 1924-ben a nagyszalontai népköltési gyűjtemény részeként kiadott mese *The Clever Girl and the King* címmel 1928-ban megjelent New Yorkban, Rosika Schwimmer, vagyis Bédy-Schwimmer Rózsa, az egyik legjelentősebb korabeli magyar feminista fordításában (Schwimmer 1928). Veress Sándor zeneszerző (édesapja Veress Endre kolozsvári levéltáros volt) 1942-ben komponált *Térdszéli Katica* című táncjátékának Miloss Aurél készítette a szöveggönyvét (Dalos 2021: 197–199).¹⁷ A mese bekerült Illyés Gyula *Hetvenhét magyar népmese* című, nagyhatású antológiájába is, amelynek első kiadása 1953-ban került az olvasók elé (2022-ben a 30. kiadásnál tart), amelynek anyagát Katona Imre néprajzkutató válogatta és készítette elő irodalmi átdolgozásra. 1954-ben Lengyel Dénes a kötetről írott bírálatában azonban mintha kritizálta volna a megvalósítás mikéntjét, s az általa felhozott egyik problematikus szövegpélda éppen a *Térdszéli Katica* volt – mégpedig e mesevariáns általános ismertsége okán: „Olyan meséket közöl nagy számban, amelyeknek jó változata nemrég jelent meg, vagy éppen közismert. Így »Térdszéli Katicát«, amely az általános iskolai olvasókönyvből minden gyermek előtt ismert (Lengyel 1954: 173).¹⁸ Szempontunkból az a figyelemreméltó, hogy Lengyel Dénes e megjegyzéséből úgy tűnik, az iskolai olvasókönyvekben-tankönyvekben már jóval 1953 előtt is szerepelt a *Térdszéli Katica* című mese.

Ezt a közismertséget az antologizálás nyilván csak erősítette. 1954-ben a *Térdszéli Katica* című mese megjelent a Faragó József szerkesztette, *A csillagszemű juhász* című, magyar népmese-antológiában Bukarestben, az Ifjúsági Kiadó gondozásában, 1955-ben bekerült Ortutay

¹⁷ E mesetípusal akkor kezdtem foglalkozni, amikor 2019-ben megkeresett Claudio Veress, hogy próbáljuk meg azonosítani, mi lehetett a szövegforrása édesapja művének; így tehát tőle származik a kiinduló problémafelvetés.

¹⁸ Lengyel Dénes a bírálat egy másik pontján a társadalmi igazságosságra való törekvést kifejező ún. reális mesék sorában említette a mesetípus: „A reális mesék egy másik csoportja a király (nagyúr) eszén túljáró szegénylegény (leány) történetét mondja el. Tankönyveink is közlik a népszerű »Kistérszéli Katica« meséjét, aki Imre király felett többszörösen diadalt arat” (Lengyel 1954: 171). Ez a mesetípus egyébként, ahogyan azt a változatok áttekintéséből láthattuk, a legritkább esetben szól egy szegény lányról. Általában társadalmi helyzetét tekintve meglehetősen magas státuszú a hősnő, hiszen a magyar változatokban ő a király lánya. Tehát megpróbáltatásai, úgy tűnik, nem annyira (alacsony) társadalmi státuszából, hanem női mivoltából fakadnak.

Gyula (a korszak vezető népmesekutatója) reprezentatív népköltészeti antológiájába (Ortutay 1955: 473–476), 1958-ban egy Ungváron kiadott magyar népmese-gyűjteménybe (Sándor 1958: 182–185), 1960-ban pedig *Katica, der Schelm* címmel a Kormos István válogatta, a külföldi olvasók számára a magyar mesekincset reprezentáló *Die Wunderflöte* című gyűjteménybe (Kormos 1960: 192–196).

Az áttekintés nyilvánvalóan nem kimerítő, csupán érzékeltetni próbálja azt, hogy a nagyszalontai gyűjteményben 1924-ben megjelent mese néhány évtized leforgása alatt milyen széles körben válhatott ismertté. Az antologizálás kiemeli eredeti kontextusukból a meséket, a lokális kötődés, a történetiség-időbeliség jelzése éppen úgy elmarad, mint azon mesemondó nevének feltüntetése, akinek mesemondása lenyomatát őrzi elvileg a szöveg. Ehelyett a szöveg a nemzeti (magyar) népmesekincs reprezentatív darabjaként jelenik meg, s ez a státusza rögzül; a magyar népmeséket a külföld számára reprezentáló antológiákban biztos helye van, emellett tananyag lesz, a népmesét szemléltető oktatási példa. A *Térszéli Katica* című mesének benyomásom szerint ma is ez a státusza, a magyar népmese-korpusz egyik legközismertebb szövegévé vált, bár letkezésének és hagyományozásának útja a *Pesti Napló* Móka bácsi jegyezte gyerekirodalmi rovatától az első világháború idején zajlott, több szempontból is kétes hitelességű nagyszalontai népmese gyűjtésig rajzolható ki.

Amikor a 19–20. század fordulóján a szöveg mindössze két évtized leforgása alatt eljutott a fővárosi sajtótól a vélelmezett alföldi-hajdúvárosi szájhagyományig, egy olyan változat kanonizálódott és vált e mesetípus normatív formájává, amely, amint azt a dolgozatban bemutatni próbáltam, a típus magyar változatainak sajátosságait – éppen a polgári olvasóközönség és a gyerekeknek szóló irodalom szempontjaira való tekintettel – radikálisan megváltoztatta, semlegesítette és felülírta, eredményét tekintve ugyanakkor a könyvmesék piacára egy jól fogyasztható, sikeressé váló terméket juttatott el. A könyvpiac igazán sikeres „népmeséi” ugyanis jellemzően íróasztal mellett naivnak megalkotott, a lineáris olvasás befogadási mechanizmusainak és a középosztálybeli olvasók ízlésének megfelelő szövegek (Gulyás 2018); amint ezt a Grimm testvérek, Arany László, Benedek Elek vagy éppen Halász Ignác meséinek fogadtatása érzéketlenül tanúsíthatja.

Szakirodalom

Basile, Giambattista

2014 *Pentameron: A mesék meséje avagy a kicsik mulattatása*. Fordította, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Király Kinga Júlia. Kalligram, Pozsony.

Beke Ödön

1949 Térdszéli Katica. *Magyar Nyelvőr* LXXIII. 265–266.

Bernáth Lajos

1902 Magyar népmesék a XVIII. században. *Ethnographia* XIII. (7) 289–301.

Berze Nagy János

1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykún-Szolnok megyéből*. (MNGY, IX.) A jegyzeteket Katona Lajos készítette. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Athenaeum, Budapest.

1957 *Magyar népmesetípusok*. I–II. Baranya Megye Tanácsa, Pécs.

Dalos Anna

2021 Veress Sándor elfeledett ifjúsága. *Magyar Zene* LIX. (2) 182–203.

Domokos Mariann – Gulyás Judit (s. a. r., szerk.)

2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. Universitas Kiadó – MTA BTK – MTA KIK, Budapest.

Domokos Mariann

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

2016 Szóbeli mesék 19. századi nyomtatott forrásai. *Ethnographia* CXXVII. (4) 543–567.

2020 Móka bácsi és a mesék. Mozaikok Halász Ignác portréjából. *Néprajzi Hírek* XLIX. (4) 27–38.

Faragó József (összeállította)

1954 *A csillagszemű juhász: Magyar népmesék*. Ifjúsági Kiadó, Bukarest.

Gulyás Judit

2010a Szövegalakítási eljárások a népmesekiadás során. A „Rózsa elfelejti Ibolyát” mesetípus nagyszalontai kéziratos és kiadott variánsai. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. (Folklór a magyar művelődéstörténetben) Akadémiai Kiadó, Budapest, 313–334.

- 2010b „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 2018 Népmese és gyerekirodalom. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta (szerk.): „...kézifékes fordulást is tud” : *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 92–106.
- 2020 Az „izgalmas és titokzatos példa”: A Lúdas Matyi-mesetípus szóbeli és írásbeli hagyományozódása. *Studia Litteraria* LIX. (3–4) 130–159.
- Halász Ignác
- 1903 *Legszébb magyar mesék. Az ifjúságnak és a népnek meséli Móka bácsi*. Második sorozat. Nagy Sándor eredeti rajzaival. Lampel–Wodianer, Budapest.
- [Halász Ignác] Móka bácsi
- 1894 Térdszéli Katica. *Pesti Napló* XLV. (42) febr. 11. 23–24.
- 1898 Térdszéli Katica. *Budapesti Napló* III. (224) aug. 14. 13.
- Halász János
- 1887 Petiheli. *Magyar Nyelvőr* XVI. (3) 135–137.
- Horger Antal
- 1936 Térdszéli Katica. *Népünk és nyelvünk* VIII. 20–21.
- Illyés Gyula
- 1953 *Hetvenhét magyar népmese*. Szántó Piroska rajzaival. Ifjúsági Kiadó, Budapest.
- Ipolyi Arnold
- 2006 *Tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. (Magyar Népköltészet Tára, 6.) Közreadja Benedek Katalin. Balassi Kiadó, Budapest.
- Katona Lajos
- 1881 Okos Zsófi. *Magyar Nyelvőr* X. (3) 134–137.
- Kormos, István (ausgewählt)
- 1960 *Die Wunderflöte, Märchen aus Ungarn*. Ausgewählt von István Kormos, zeichnungen von Emma Heinzelmann, aus dem Ungarischen übertragen von Mirza Schüching und Géza Engl. Corvina, Budapest.
- Kovács Ágnes
- 1981 Okos Zsófi. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. 4. Akadémiai, Budapest, 79–80.

Lengyel Dénes

1954 Az irodalom klasszikusai ifjúsági kiadásban. *Irodalomtörténet* XLII. (2) 170–178.

Merényi László

1861 *Eredeti népmesék*. Második rész. Heckenast Gusztáv, Pest.

Mikos Éva

2016 Nem folytatott típusok. A csillagszemű juhász (AaTh/MNK 858) meséjének folklorisztikatörténeti tanulságai. *Ethnographia* CXXVII. (4) 568–581.

MNK 4.

1984 *Magyar népmesekatalógus. A magyar állatmesék típusai.* (AaTh 850–999.) Összeállította és a bevezetőt írta Benedek Katalin. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

Œuvres meslées

1696 *L'innocente tromperie. L'avare puny. Les enchantemens de l'Eloquence. Les aventures de Finette. Nouvelles et autres ouvrages en vers et en prose*, de Mad^{elle} L'H*** avec Le Triomphe de Madam Des-Houlieries, Tel qu'il a été composé par Melle L'H*** [Marie-Jeanne L'Héritier de Villandon]. Jean Guignard, Paris, M.DC.LXXXVI.

Olosz Katalin (s. a. r.)

2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Ortutay Gyula (szerk.)

1955 *Magyar népköltészet*. III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Ranke, Kurt

1979 Blut. In: Ranke, Kurt (hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 2. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 506–522.

Sándor László

1958 *Magyar népmesék*. Kárpátontúli Területi Kiadó, Uzshorod.

Sebestyén Gyula

1924 A nagyszalontai gyűjtésről. In: Szendrey Zsigmond (szerk.): *Nagyszalontai gyűjtés*. (MNGY, XIV.) Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége Kodály Zoltán közreműködésével. Athenaeum, Budapest, V–XV.

Schwimmer, Rosika

1928 *Tisza Tales*. Illustrations by Willy Pogany. Doubleday, Doran and Co., New York.

Shojaei Kawan, Christine

2010 *Verführer, der bestrafte*. In: Brednich, Rolf Wilhelm (hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 13. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1427–1432.

Solymossy Sándor

1913 Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia* XXIV. (1) 1–8.

Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta (szerk.)

2001 *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. (MNGY, XV.) Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Szendrey Zsigmond (szerk.)

1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. (MNGY, XIV.) Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége Kodály Zoltán közreműködésével. Athenaeum, Budapest.

Szinnyei József

1896 *Halász Ignác. Magyar írók élete és munkái*. IV. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 322–326.

Thompson, Stith

1946 *The folktale*. The Dryden Press, New York.

Uther, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. III. *Appendices*. (FFC, 284–286.) Suomalainen Tiedekatemia. Helsinki.

Vojnics-Rogics Réka

2019 A „Gyermekszoba” rejtelmek: A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata (1893–1900). *Tempevölgy* XI. (2) 73–95.

2020 „No Gyurica, kell-e még a szabadság?” – A Pesti Napló gyermekrovatának funkciói (1893–1910). *Acta Historiae Litterarum Hungaricum – Acta Universitatis Szegediensis* XXXV–XXXVI. (Új folyam IV–V.) 277–304.

Archivális források

MTA KIK Kt. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár

Ms. 10020/IV. 160–166. *A Kisfaludy-Társaság népmese-gyűjteménye IV. Mesék.*

Irod. 4-r. 364. 28r–33r. *Beke József: Mesék.*

Irod. 4-r. 409/I. 38r–41v. *Kriza Jánoshoz küldött népmesék I.*

EA = Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum

EA 626, II. füzet. *Mesék. Kornya Sándor III. gimnáziumi tanuló, Nagyszalonta (1915).*

EA 626, 1. sz. melléklet. K. Kovács László feljegyzése (1954)

EA 4535, 360–364. Vikár Béla: *Vegyes néprajzi gyűjtés*

„Dacă știam că sângele tău este atât de dulce...”

Drumul basmului *Térdszéli Katica* de la presa scrisă din Pesta prin colecția de folclor de la Salonta și până la literatura pentru copii

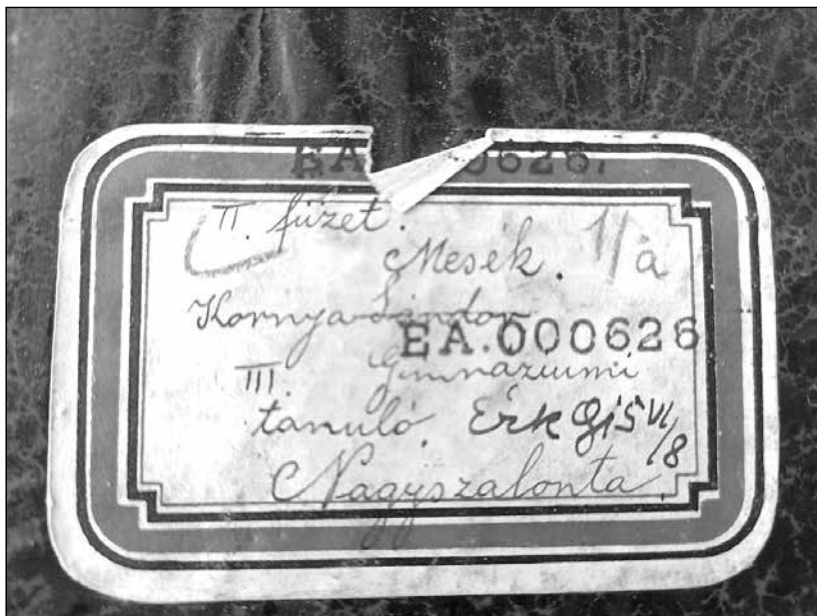
Tipul de basm popular *Seducătorul pedepsit* (ATU 883B) are mai bine de zece variante maghiare de la mijlocul secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial. Există însă o variantă, care diferă semnificativ de celelalte, iar aceasta a fost notată în 1915 în cadrul culegerii de folclor de la Salonta de către un elev de gimnaziu, mai apoi a fost inclusă în seria reprezentativă a poeziei populare maghiare (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*), în volumul editat în anul 1924 cu titlul *Térdszéli Katica*. Autoarea a comparat manuscrisul ce s-a păstrat până în zilele noastre cu variantele tipărite și a observat că redactorii volumului au modificat textul, au eliminat un episod, respectiv au efectuat câteva modificări de stil și de motiv. Pe lângă acestea se poate demonstra faptul că basmul în manuscris de la Salonta provine direct de la o variantă apărută în presa de la Pesta cu două decenii mai devreme, scrisă de Ignác Halász pentru cititori minori, astfel că din aceasta au fost decupate toate motivele sexuale, escatologice și violente, care se regăsesc în toate celelalte variante maghiare. Pe de altă parte acest text, care a apărut în culegerea de folclor de la Salonta, ulterior a fost inclus în manuale școlare, în antologii pentru copii reprezentative, cu numeroase apariții și reeditări, totodată a fost tradus în mai multe limbi ca parte a unor volume care reprezentau folclorul maghiar autentic.

„If I Had Known That Your Blood Was So Sweet...”**The Progress of the Tale *Térdszéli Katica* From Press Through Folklore Collection in Salonta to Children’s Literature**

There are about a dozen Hungarian variants of the tale type *The Punished Seducer* (ATU 883B) from the mid-19th century to the First World War. The variant recorded in 1915 by a local high school student in the framework of a folklore collection in Salonta (Nagyszalonta) and eventually published in the distinguished folk poetry series (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*) under the title *Térdszéli Katica* in 1924 differed significantly from these variants in several respects. The author comparing the manuscript and published versions of the tale points out that the editor(s) changed the text: deleted an episode and made further modifications in terms of style and motifs. The author also points out that the manuscript tale from Salonta is a direct derivative of a text that had been published in a newspaper two decades earlier in 1894, which had been written by Ignác Halász for children and therefore removed the sexual, scatological and violent motifs that had been present in all other Hungarian variants of the tale. However, the tale published in the folklore collection of Salonta in 1924 was subsequently included in textbooks and various anthologies published for children in numerous editions over decades, and was also translated into a number of languages as representative of authentic Hungarian folklore.

Képek

1. kép. Kornya Sándor nagyszalontai gyűjtőfüzetének borítója
(EA 626, 1915).

606

EA.000626.

X Nep - Merik.

1. Térd szili Katica. Kornyai Sándor 44. é.
 Éccer vót, hun mein vót, vót. éccer egy öreg
 asszon, annak vót egy lyánya. Az olyan
 köpi vót, hogy mindenkin ki tudott fogni.
 Már az egész országba vótakire. Még hallotta
 azt a király is azt mondta, hogy menyem
 el is fogjon ki rajta, de így hogy a
 kastélyba be né tegye a lábát. És Térd
 szili Katica felöltözött a legszebbik
 ruhájába is elment a királyho. De a
 király nem azit hitte, hogy a ruháját
 mire, hanem szeggye rá ütlet is. De
 Katica így szólt: „Csak azt in vullam
 tanállok, kis Térd szili Katica, mikot
 hara ment, az anyja nagyon beteg volt
 és nagyon nyögött. Katica átment a
 szomszába, hogy kis az anyjának valami
 jó itelt, de az anyja, mikor evett

2. kép. A Térd szili Katica című mese Kornyai Sándor lejegyezte kéziratának első oldala (EA 626: 6).

3. kép. Móka bácsi [Halász Ignác]
Térdszéli Katica című meséjének első
oldala a Pesti Naplóban (1894).

4. kép. A Tótdaróc Katica című mese illusztrációi Móka bácsi [Halász Ignác] Legszébb magyar mesék című kötetében (1903).